

تحلیل محتوای سطوح چهارگانه روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی

(مورد پژوهی: پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران ۱۳۸۰-۱۳۹۳)

رضا خیرالدین*

ابراهیم دلایی میلان**

چکیده

هر پژوهشی مستلزم تعیین روشی علمی به عنوان نقشه‌هدایتگر آن است. قلمروی رشته شهرسازی و ماهیت میان‌رشته‌ای آن ایجاب می‌کند که انتخاب روش تحقیقی مناسب و علمی برای تکمیل فرایند پژوهش‌های این حوزه مطالعاتی و به دنبال آن، تکمیل فرایند برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریتی در حوزه‌های امور شهری امری ضروری به نظر برسد. این مقاله با هدف شناخت ابعاد ساختاری و محتوایی روش‌شناسی پژوهش در بستر مطالعات شهرسازی درصدد پاسخ به این پرسش است که پارادایم، رویکرد، روش و تکنیک‌های رایج در مطالعات شهرسازی، از نظر ساختاری و محتوایی بر چه اساس و پایه‌ای استوار است؟ ابعاد مغفول در این فرایند و رویکردهای پاسخده کدم‌اند؟

تحقیق با رویکردی کیفی و با تکیه بر روش تحلیل محتوا روش‌شناسی پژوهش در ۳۰۰ پایان‌نامه رشته شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران را بررسی و تحلیل می‌کند. روش تحقیق پایان‌نامه‌های مورد بررسی، در چهار سطح پارادایم، روش‌شناسی، روش و تکنیک مورد واکاوی قرار می‌گیرد. نتایج پژوهش افزون بر بازشناسی اطلاعات کمی و ویژگی‌های کیفی خاص در فرایند روش‌شناسی، به ابعاد مغفولی از قبیل ضعف ساختاری، فقر محتوایی و کم‌توجهی به اخلاق پژوهش ختم می‌شود. در انتها رویکردهای پاسخده در راستای رفع مشکلات و ابعاد مغفول، بر راهبردهای آموزشی با هدف شناخت و اصلاح تأکید می‌شود.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی پژوهش، تحلیل محتوا، پایان‌نامه‌های شهرسازی، سطوح پژوهش، مطالعات شهری

۱ - مقدمه

واژه تحقیق عبارت است از مقابله و مقایسه فکر و اندیشه با واقعیت و برای انجام هر تحقیقی، طرح یک الگوی نظام‌یافته یا همان فرایند تحقیق به منظور دستیابی به اهداف و فرضیه‌های تحقیق ضروری است (تیموری، ۱۳۹۲، ص ۶۸). آشنایی پژوهشگران با روش‌های تحقیق علمی و مهارت آنان در اجرای دقیق این روش‌ها از مهم‌ترین عوامل موفقیت طرح‌های پژوهشی محسوب می‌شود. در واقع روش تحقیق همچون نقشه‌ای مسیر حرکت پژوهشگر را به او نشان می‌دهد و او با استفاده از مسیرهای موجود در این نقشه به سمت مقصد مورد نظر حرکت می‌کند. به دنبال این امر هر کدام از علوم مختلف روش تحقیق خاص خود را دارند که از طریق آن به نتایج و یافته‌های متناسب با اهداف خود دست پیدا می‌کنند.

انتخاب روش تحقیق مورد نظر (نقشه راه پژوهش) یکی از مهم‌ترین فرایندهای یک پژوهش محسوب می‌شود؛ لذا پتانسیل‌ها و یا در نقطه مقابل چالش‌های احتمالی در فرایند پژوهش به روش، فرایند و ساختار روش‌شناسی مورد استفاده ما وابسته خواهد بود. شناخت، مستلزم تحقیق درست است و تحقیق، سلسله‌فعالیت‌هایی به هم پیوسته و متوالی است که برای شناخت مسئله و ارائه راه‌حل یا نتیجه‌گیری به عمل می‌آید (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۷، ص ۶). روش و روش‌شناسی پژوهش نیز در این فرایند نقش بسزایی را ایفا می‌کند. از یک‌سو باعث پیوستگی و تداوم محتوایی و ساختاری پژوهش شده و از سوی دیگر نحوه دستیابی به جواب مسئله پژوهش را منجر می‌شود. دستیابی به روش تحقیقی نظام‌مند و منسجم در بستر مطالعات پیچیده شهری نیز، نیازمند تحلیل و تبیین ماهیت و رویکرد روش تحقیق چه در بعد معرفت‌شناسی پژوهش (پارادایم) و چه در بعد پیاده‌سازی پژوهش (تکنیک) می‌باشد.

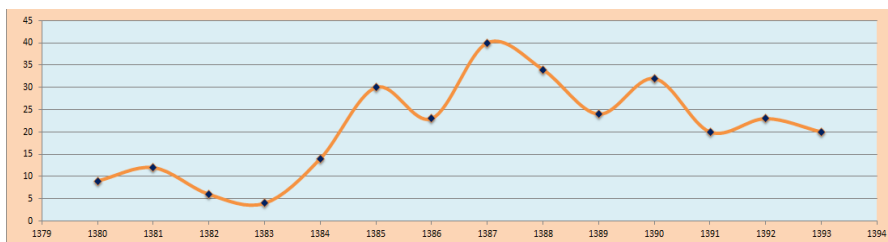
کم‌توجهی به ماهیت روش‌شناسی در پژوهش‌های شهری، قابلیت اعتماد و اطمینان‌پذیری یافته‌های حاصله از این پژوهش‌ها را با ابهاماتی جدی روبه‌رو می‌کند. از مهم‌ترین محدودیت‌ها و ضعف‌هایی که در بستر پژوهش‌های شهرسازی می‌توان به آن اشاره کرد؛ عدم توجه یا عدم درک صحیح پژوهشگر از سطوح چهارگانه روش پژوهش مورد مطالعه خود است؛ به طوری که نه تنها این عناصر چهارگانه روش تحقیق به طور کامل در تحقیق ذکر نمی‌شود؛ بلکه به دنبال ابهاماتی که پژوهشگر در تشخیص این سطوح با آن روبه‌رو است چه‌بسا در شناخت و تعریف آنها نیز با چالش‌هایی روبه‌رو می‌شود. از سوی دیگر اهمیت پایان‌نامه‌ها به منزله یکی از مهم‌ترین منابع اطلاعاتی بر هیچ‌کس پوشیده نیست. چون استفاده از نتایج آنها می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل پژوهشی باشد. لذا در جهت تقویت جایگاه علمی پژوهش‌های شهرسازی از یک‌سو و

به‌کارگیری نتایج و یافته‌های این پژوهش‌ها در بستر محیط شهر و روستا از سوی دیگر، ضرورت بیش از پیش پرداختن به ماهیت و رویکرد سطوح روش‌شناسی پژوهش و به دنبال آن، ارائه راهکارهای تقویت‌کننده روش تحقیق از دو بعد آموزشی و پژوهشی در بستر مطالعات شهرسازی را نمایان می‌کند.

هدف اصلی این مقاله، تبیین جایگاه روش تحقیق و تحلیل سطوح چهارگانه روش پژوهش در جهت پاسخ به این پرسش‌ها است که پارادایم، رویکرد، روش و تکنیک‌های رایج در مطالعات شهرسازی، از نظر ساختاری، محتوایی و ماهیتی بر چه اساس و پایه‌ای استوار است؟ ابعاد مغفول در بستر این سطوح چهارگانه و در نتیجه رویکردهای پاسخ‌دهنده کدام‌اند؟

۲- روش تحقیق

این مقاله با رویکرد کیفی و با تأکید بر دو بعد آموزشی و پژوهشی روش تحقیق، به بررسی و تحلیل محتوای سطوح چهارگانه روش پژوهش یعنی پارادایم پژوهش، روش‌شناسی پژوهش، روش پژوهش و تکنیک پژوهش، در مطالعات شهری به طور عام و رشته شهرسازی به طور خاص می‌پردازد. جامعه مورد مطالعه، ۳۰۰ پایان‌نامه متعلق به دانشجویان کارشناسی ارشد رشته شهرسازی در سه گرایش برنامه‌ریزی شهری، منطقه‌ای و طراحی شهری دانشگاه علم و صنعت ایران است که طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳ دفاع شده است. ابتدا اطلاعات مربوطه از یکایک پایان‌نامه‌های مذکور استخراج و پس از آن با استفاده از روش تحلیل محتوا، سطوح چهارگانه پژوهش (پارادایم، روش‌شناسی، روش، تکنیک) در پایان‌نامه‌ها بررسی و به دنبال این فرایند، ابعاد مغفول در بستر این سطوح چهارگانه شناسایی و تحلیل شده است. شاخص‌های مورد بررسی پایان‌نامه‌ها شامل مسئله پژوهش (جهت تعیین پارادایم و حوزه معرفت‌شناسی پژوهش)، رویکرد پژوهش (جهت شناخت روش‌شناسی پژوهش)، روش پژوهش (در سه گروه روش تحقیق بر اساس هدف‌شناسی، بر اساس تحلیل و بر اساس نحوه گردآوری اطلاعات) و تکنیک‌های پژوهش (شامل دو دسته تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها و تکنیک‌های تحلیل داده‌ها) است که به ترتیب سطوح چهارگانه روش تحقیق را در بستر پایان‌نامه‌ها نمایان می‌سازد.

(مأخذ: نگارندگان)

نمودار ۱: توزیع کمی پایان‌نامه‌های دفاع شده طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳

۳- پیشینه پژوهش

مطالعات و پژوهش‌های حوزه روش تحقیق یا در راستای واکاوی چالش‌ها و ضعف‌هایی است که در بستر تحقیقات و پژوهش‌ها مشاهده می‌شود و یا به دنبال اهدافی از قبیل تقویت روش‌شناسی پژوهش در حوزه‌های مربوطه هم از نظر آموزشی و هم از نظر پژوهشی به تدوین در می‌آیند. از سوی دیگر در یک‌سری از مطالعات و پژوهش‌هایی با تکیه بر موضوع محوری و تحلیل روند موضوعی، پژوهشگران به واکاوی نمونه‌های مورد مطالعه که عموماً پایان‌نامه‌های دانشگاهی هستند، می‌پردازند. این نوع مطالعات به صورت تفصیلی محتوای موضوعی پژوهش‌ها را بررسی می‌کنند و بسیار سطحی به روش‌شناسی و فرایند روش تحقیق حاکم بر پژوهش‌ها می‌پردازند. در حوزه مطالعات شهری به طور عام و رشته شهرسازی به طور خاص، در داخل کشور پژوهشی که مبتنی بر بررسی و تقویت روش تحقیق در این حوزه مطالعاتی باشد یا انجام نشده و یا بسیار کلی و در قالب مقالات و جزوه‌های درسی به تدوین درآمده‌اند؛ اما از نمونه پژوهش‌هایی که به بررسی روش تحقیق در قالب طرح‌های پژوهشی، مقاله و به صورت محدود کتاب در جهت تقویت روش‌شناسی پژوهش در سایر رشته‌ها پرداخته‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱: نمونه‌هایی از پیشینه مطالعاتی در حوزه روش‌شناسی پژوهش

عنوان	نویسنده	قلمرو موضوعی	قلمرو زمانی
تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران	آذرانفر	بررسی موضوعی پژوهش	۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲
تحلیل موضوعی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس	دانشگر	بررسی موضوعی پژوهش	۱۳۶۴ تا ۱۳۷۵
بررسی سیر گرایش موضوعی و روش پژوهش پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران	حسین پناه	بررسی موضوعی و روش‌شناسی پژوهش	۱۳۷۹ تا ۱۳۸۵
بررسی و تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های جهانگردی در ایران	زکی	بررسی گرایش‌های پژوهشی	۱۳۴۴ تا ۱۳۸۵
تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های آموزش بهداشت دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، تربیت مدرس و علوم پزشکی ایران	رضاخانی و دیگران	بررسی و تحلیل موضوعی پژوهش	۱۳۴۹ تا ۱۳۸۹
بررسی روند موضوعی پایان‌نامه‌های رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی و تربیت مدرس	بدری و نیک سیرت	بررسی روند موضوعی پژوهش	۱۳۷۹ تا ۱۳۸۸

(مأخذ: نگارندگان)

۴- چارچوب نظری و مفهومی

۴-۱- تعریف روش پژوهش
 نظام آموزش دانشگاهی بر اساس پژوهش و ارائه گزارش مکتوب آن استوار است. بدین معنا که ارائه پژوهشی مکتوب در قالب رساله و در مواردی نشر آن در قالب مقاله علمی-پژوهشی، معیار توانایی علمی و شاخص احراز فراغت از تحصیل یا کسب رتبه علمی قلمداد می‌شود؛ اما پژوهشگری سرشت خاصی دارد که با گردآوری و حفظ معلومات و پاسخ دادن به پرسش‌های متفاوت کتبی و شفاهی فرق می‌کند. به همین سبب بیشتر دانشجویان و دانش‌پژوهان، روند و مسیر پژوهش را نیک نمی‌شناسند و نیازمند کمک هستند (اسلامی، ۱۳۹۲، ص ۵). روش پژوهش در

حقیقت‌پیریزی مسیری منطقی و استدلالی هم از بعد علمی و هم از بعد عقلانی است که در جهت دستیابی به دانش و علم شکل می‌گیرد؛ چه بسا که روش‌شناسی به‌عنوان مرز بین «علم» و «غیر علم» ایفای نقش می‌کند.

روش‌شناسی یک مدل منطقی است که در آن اصول تئوریک جهت هدایت تحقیقات بر اساس تئوری حاصل ارائه می‌شود. اگرچه تئوری‌ها در تحقیقات نقش هدایتگری و راهنمایی را در عبور از مسیر به‌کارگیری روش‌های مناسب در طول تحقیق، بر عهده دارند؛ ولی هویت تئوری، مسیر حرکت و چگونگی استفاده از ابزارهای تحقیق به‌وسیله «روش‌شناسی» حاکم بر تحقیق مشخص می‌شود (ایمان، ۱۳۷۶، ص ۴۸). شناخت و تعریف فرایند روش‌شناسی و محتوای روش پژوهش نیازمند کالبدشکافی محتوایی و ساختاری این هسته پژوهشی است؛ هسته‌ای که خود از اجزای متنوعی از قبیل «پارادایم پژوهش، روش‌شناسی پژوهش، روش تحقیق پژوهش و تکنیک پژوهش» تشکیل شده است، در ادامه به شناخت بیشتر این اجزا می‌پردازیم:

۲-۴- سطوح (اجزای) روش پژوهش

تعبیر «روش تحقیق» در زبان فارسی شامل آثار متعدد و سطوح مختلفی می‌شود؛ از این رو در گام نخست سطوح متفاوت پژوهش را باید مشخص کرد. تقسیم‌بندی پیشنهادی خانم الیسون پیکارد را می‌توان یکی از جامع‌ترین تقسیمات دانست؛ به طوری که ایشان ماهیت روش تحقیق را در فرایندی که از آغاز طرح مسئله توسط پژوهشگر تا نحوه پیاده‌سازی پژوهش را شامل می‌شود، در پنج سطح خلاصه می‌کند. وی کل پروژه تحقیق را دارای پنج سطح می‌داند که از پارادایم یا سرمشق آغاز می‌شود و به ابزار تحقیق می‌انجامد.

پارادایم پژوهش عبارت است از جهان‌نگری پژوهشگر که نحوه نگاه او را به مسائل تعیین می‌کند؛ مانند پارادایم پوزیتیویستی یا تفسیری. در پی آن، روش‌شناسی قرار می‌گیرد؛ مانند روش‌شناسی کمی یا کیفی؛ در گام سوم، روش پژوهش به معنای خاص آن قرار دارد؛ همچون کتابخانه‌ای یا پیمایشی؛ در چهارمین گام، با تکنیک‌های پژوهش از قبیل مصاحبه، پرسشنامه و آزمایش سروکار دارد. سرانجام به ابزار پژوهش مانند کاغذ و دیگر وسایل می‌رسیم (اسلامی، ۱۳۹۲، ص ۷). تقسیم‌بندی‌های دیگری نیز وجود دارد مانند تقسیم‌بندی که آقایان حسینی، ایمان و

ماجدی در مقدمه خود بر کتاب بلیکی انجام داده‌اند و به استناد کروتی، از چهار عنصر اصلی در فرایند تحقیق نام برده‌اند؛ یعنی معرفت‌شناسی، پارادایم، روش‌شناسی و روش‌ها (همان). روش تحقیق در حوزه مطالعات شهرسازی با تأثیرپذیری از عوامل مختلفی از قبیل میان‌رشته‌ای بودن، ارتباط موضوعی با حوزه‌های سایر رشته‌ها، پیچیدگی‌های مکانی و زمانی که در فرایند پژوهش رخ می‌دهد؛ رسالت بسیار مهم و اساسی در امر پژوهش برای این حوزه ایفا می‌کند. این رسالت زمانی به واقعیت منجر می‌شود که از مفهوم، ماهیت و دانش روش تحقیق برای این رشته علمی، آگاهی لازم را داشته باشیم. این آگاهی نیازمند تحلیل عمیق روش تحقیق است؛ لذا در این پژوهش برای دستیابی به اهداف اولیه آموزش روش تحقیق در شهرسازی، چهار عنصر شاخص که عموم پژوهشگران حوزه روش تحقیق آنها را سطوح اصلی روش پژوهش تلقی می‌کنند در بستر پایان‌نامه‌های شهرسازی موجود در دسترس (پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت) تحلیل می‌شود که این سطوح عبارتند از: پارادایم پژوهش، روش‌شناسی پژوهش، روش پژوهش، تکنیک پژوهش.

۳-۴- روش پژوهش در حوزه مطالعات شهرسازی

رشته مهندسی شهرسازی و چهار گرایش زیرمجموعه آن (برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، طراحی شهری و مدیریت شهری)، از یک سو ماهیت علوم فنی و مهندسی به خود می‌گیرد و از سوی دیگر ماهیت علوم انسانی نیز به‌وضوح در بستر مطالعات و پژوهش‌های شهرسازی نمایان است؛ اما چالش اساسی زمانی ایجاد می‌شود که مباحث هنری نیز وارد این حوزه می‌شوند. اغلب مطالعات رسمی و انتشار یافته‌ای که در زمینه روش‌های تحقیق در حوزه معماری-شهرسازی و هنر صورت گرفته، از نظر کمی، تعداد قابل ملاحظه‌ای را دربر نمی‌گیرد. این خود بر لزوم انجام این چنین پژوهش‌هایی صحنه می‌گذارد و مبین نیاز جامعه تحقیقاتی است. همچنین محتوای پژوهش‌های انتشار یافته در ارتباط با روش‌شناسی رشته‌های دیگر نشان می‌دهد این منابع تمامی دامنه و طیف وسیع رشته‌های متنوع هنری به خصوص شهرسازی را تحت پوشش قرار نمی‌دهند و در عین حال از نظر کاربردی هم قابلیت تعمیم به این رشته را ندارند.

در بسیاری از گروه‌های هنری، این مطالعات صرفاً منحصر به جزوه‌هایی می‌شود که برگرفته از بخش‌هایی از کتب علوم انسانی است و اساتید در کلاس‌های حضوری خود آنها را در اختیار دانشجویان قرار می‌دهند. واضح است در این جزوه‌ها نیز به دلیل بنیان‌های ضعیف تحقیقاتی و فقر در ارائه توضیحات مرتبط و مثال‌ها و نمونه‌های کاربردی، دانشجویان همچنان درگیر معضلات طرح‌های تحقیقاتی خود هستند که ناشی از عدم اتخاذ تصمیم صحیح در زمینه انتخاب روش

تحقیق مناسب و نحوه کاربرد آن است (تیموری، ۱۳۹۲، ص ۷۰).

لذا روش تحقیق باید به طور کاملاً علمی برای پژوهشگران شهرساز تعریف شود و به دنبال آن خروجی‌های علمی و منطبق بر نیاز جامعه شهرسازی به دست آید. آنچه در ساختار محتوایی روش پژوهش در «آموزش روش تحقیق» از یک سو و در «خروجی‌های پژوهشی» از سوی دیگر در حوزه شهرسازی مورد غفلت قرار گرفته است، بُعد علمی و اصولی روش‌های مورد استفاده در این دانش کاربردی و میان‌رشته‌ای است که اهمیت و جایگاه بسیار مهمی در عرصه پژوهش تلقی می‌شود. لذا برپایه تعریف فیلیپ استون که روش تحلیل محتوا را روشی بیان می‌کند که به گونه‌ای عینی و براساس قواعد معین مشخصاتی ویژه از یک پیام را کشف می‌کند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ص ۱۸)، پژوهش حاضر در راستای دستیابی به اهداف خود به تحلیل محتوای سطوح پژوهش در بستر پایان‌نامه‌های شهرسازی می‌پردازد.

۵- بحث و تحلیل

بعد معرفت‌شناسانه پژوهش حاضر ایجاب می‌کند که برای شناخت و به دنبال آن تحلیل هسته‌های چهارگانه روش تحقیق، به طور جداگانه ابتدا به تعریف و تبیین جایگاه هر کدام از سطوح چهارگانه در فرایند روش تحقیق پرداخته و به دنبال آن، بررسی و تحلیل این سطوح در مطالعات و پژوهش‌های شهرسازی در بستر نمونه مطالعاتی مورد نظر در دستور کار قرار گیرد. بررسی و تحلیل سطوح و اجزای روش پژوهش زمانی بر بینش و شناخت ما نسبت به روش‌شناسی تحقیق می‌افزاید که ابعاد مغفول و پنهان در بستر این سطوح در مطالعات شهرسازی تجزیه و تحلیل شود تا افزون بر تقویت بعد آموزشی روش تحقیق، با شناخت محدودیت‌ها و نقاط ضعف روش‌شناسی موجود، به ارتقا کیفی پژوهش‌های این حوزه مطالعاتی کمک گردد. روش‌شناسی در شهرسازی و پژوهش‌های شهری نیز چه به عنوان دانشی در طیف رشته‌ای و چه به عنوان دانشی در طیف میان‌رشته‌ای باید بر پایه این اصول و منطق پایدار باشد. اهمیت این فرایند زمانی دوچندان می‌شود که در نظر داشته باشیم که این روند آغازگر تولید نظریه، پارادایم و فلسفه است.

۱-۵- پارادایم‌های رایج در بستر پژوهش‌های شهرسازی

«پارادایم» از واژه یونانی «پارادیگما» ریشه می‌گیرد که به معنای الگو، مدل، طرح و نظایر آن است و استفاده از آن را می‌توان در آثار افلاطون نیز پی گرفت (سوهانگیر و نصیر اسلامی، ۱۳۹۳، ص ۶۶). در تعریف اصطلاحی پارادایم عده‌ای بر این باورند که پارادایم را نمی‌توان تعریف کرد؛ ولی می‌توان آن را تشخیص داد، عده‌ای هم آن را به معنای یک جهان‌بینی و نظریه کلی می‌دانند

که انسان در مورد قلمروی از هستی دارد و با توجه به آن نظریه، به تفحص و بررسی جزئیات درون آن قلمرو می‌پردازد. به نظر توماس کان، آنچه علم را از غیر علم مشخص می‌کند و سنت رایج علمی را حفظ و استوار می‌بخشد وجود «پارادایم» است. به عبارتی دیگر پارادایم به منزله نظام پایه اعتقادی است که این نظام اعتقادی بر سه دسته فرضیه اساسی بنا می‌شود: **فرضیه‌های هستی-شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی (مهدوی و شریفی، ۱۳۸۶، ص ۳۹۳)**. پارادایم تحقیق، مشخص کننده دامنه تحقیق و پدیده‌هایی است که در درون یا بیرون محدوده تحقیق قرار می‌گیرند.

مسائل و چالش‌های پیش رو در حوزه شهرسازی همواره با گذشت زمان تغییر ماهیت داده و ابعاد جدیدی از اندیشه و افکار در راستای بهبود کیفیت زندگی شهری ارائه می‌شود. با اینکه پارادایم شناخت کامل نیست؛ اما هر نوع اندیشه، افکار و روش‌های پاسخده به مسائل و افکار حال، پارادایمی است که مناسب‌ترین نوع پارادایم در زمان حال تلقی می‌شود.

در حوزه مطالعات شهرسازی تغییر نیازها، ارزش‌ها و مسائل مطرح در هر دوره، پارادایم‌های نوینی در راستای ارتقای کیفی زندگی شهروندان ارائه می‌شود. پارادایم‌های یاد شده در جدول (۲) با توجه به تنوع گرایش‌های فکری به مسائل و مشکلات شهرسازی در راستای هدف تعالی شهرسازی، یعنی بهبود کیفیت زندگی شهروندان از منظر اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و در نتیجه به پژوهش‌هایی ختم شده است که نتیجه آن را می‌توان برنامه‌ریزی طراحی و مدیریت فضاهای شهری و پاسخگویی به مسائل و مشکلات مطرح در بستر این فضاها تلقی کرد. با بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته شهرسازی در دانشگاه علم و صنعت، پارادایم‌های رایج و استفاده‌شده در موضوعات مختلف پایان‌نامه‌ها در جدول زیر به صورت مفصل آمده است:

جدول ۲: پارادایم‌های رایج در بستر پژوهش‌های شهرسازی

نوع پارادایم	ماهیت پارادایم	نمونه پایان‌نامه در حوزه هر پارادایم
نوشهرسازی	رویکردی اجتماعی با مقیاس انسانی در سطح جهانی با هدف بهبود نظام شهرسازی معاصر	استفاده از اصول نوشهرسازی در احیای بافت‌های فرسوده
انسان‌مداری		رهنمودهایی برای ایجاد فضاهای شهری مردم‌گرا
توسعه پایدار		بررسی ارزش‌های بوم‌شناسانه محله پایدار
ساختارگرایی	رویکردی نظام‌مند و ساختارنگر بر کالبد شهر	شبیه‌سازی رشد شهری با استفاده از مدل CA
فرهنگ‌گرایی	رویکردی اجتماع‌محور در راستای برنامه‌ریزی از پایین به بالا با هدف بهبود رضایت‌مندی شهروندان	عدالت اجتماعی فضایی در شهرهای چند فرهنگی
جامعه‌شناختی		برنامه‌ریزی تأمین امنیت زنان در میدان‌های تجاری شهر
مشارکت‌مداری		نقش مشارکت شهروندی در تحقق طرح‌های توسعه شهری
شهرسازی مجازی	نگرشی نو به آینده‌پژوهی در فضاهای شهری	ارزیابی نقش ارتباطات مجازی در نظام روابط بین شهری
شهرسازی کلاسیک	مکتبی معناگرا و درون‌نگر در راستای تحلیل عوامل اجتماعی در فرایند شهرسازی	سلسله مراتب فرسودگی فضای شهری با مدل تاپسیس
شهرسازی تفسیری		ارزیابی آثار طرح‌های جامع بر روی بافت تاریخ شهر
شهرسازی اکولوژیک	نگرشی زیست‌محور و طبیعت‌گرا به شهرها	طراحی فضاهای شهری پایدار با رویکرد اکولوژیک
شهرسازی دولت‌مدار	رویکردی مدیریت‌محور با برنامه‌ریزی از بالا به پایین با نفوذ قدرت دولت	نقش شورا یاری محله‌ای در تقویت مدیریت محله‌ای
شهرسازی محافظه‌کارانه		بررسی علل تخلفات ساختمانی در ساخت‌وسازهای شهری
شهرسازی ایرانی-اسلامی		سیر تغییر و تداوم در مراکز شهری گذشته ایران

(مأخذ: نگارندگان)

نمودار ۲: توزیع کمتی پارادایم‌های رایج در بستر پایان‌نامه‌های شهرسازی

پارادایم‌های رایج در بستر مطالعات شهرسازی نیز در راستای ارائه شناخت حقایق از محیط شهری دارای «هستی-معرفت-روش» های متنوعی هستند. هر کدام از پارادایم‌های شهرسازی بیانگر نوعی نگرش خاص به مسائل و موضوعات حاکم بر جامعه شهرسازی ایران است. از

مجموعه پارادایم‌های رایج در پایان‌نامه‌های شهرسازی موجود در دانشگاه علم و صنعت، پارادایم‌های «انسان‌مداری، شهرسازی کلاسیک، شهرسازی تفسیری، شهرسازی اکولوژیک و شهرسازی ایرانی-اسلامی» از پرکاربردترین و به نوعی مطرح‌ترین پارادایم‌های حاکم بر مطالعات شهرسازی است و در مقابل پارادایم‌های «نوشهرسازی، شهرسازی محافظه‌کارانه و شهرسازی مجازی» با توجه به نوع معرفت‌شناسی که ماهیت موضوعات به دنبال آن است با استقبال کمی از طرف پژوهشگران روبه‌رو است.

۲-۵- روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی

روش‌شناسی به‌گزینه‌ش شیوه تحلیل و طرح پژوهش که بنیاد و چارچوب پژوهش را تشکیل می‌دهد، مربوط می‌شود. بلیکی در این باره توضیح می‌دهد: «روش‌شناسی عبارت است از بررسی این موضوع که پژوهش را چگونه باید پیش برد و چگونه پیش می‌رود، بنابراین هرچند روش‌شناسی تعیین‌کننده اصولی است که شاید راهنمای‌گزینه‌ش روش باشند، نباید آن را با خود روش‌ها و فنون پژوهش اشتباه گرفت» (های، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹). آن چیزی که در علوم از آن به عنوان روش‌شناسی (متدولوژی) نام می‌بریم بیشتر از آنکه مهارت یا شیوه‌های گوناگون برای تحقیق یا پژوهش (روش تحقیق) باشند، خبر از انواع رویکردها و نظرگاه‌ها به پدیده‌های اجتماعی می‌دهند؛ از این رو روش‌شناسی بیشتر بحثی معرفت‌شناختی است و به‌خصوص با مکتب و دیدگاه سروکار دارد نه با روش و شیوه‌های جزئی تحقیق.

نسبت رهیافت (متدولوژی) به روش همانند نسبت دیدگاه به ابزار است. به‌عنوان نمونه رهیافت تاریخی، شناخت اندیشه در شرایط زمانی و مکانی خودش است نه مطالعه مفاهیم در طول تاریخ که مربوط به روش تاریخی است. روش‌شناسی، شناخت شیوه‌های اندیشه و راه‌های تولید علم و دانش در عرصه‌ی معرفت‌بشری است؛ اما روش در ارتباط مستقیم با عواملی نظیر موضوع معرفت، هدف معرفت و هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی‌ای است که معرفت بر اساس آن شکل می‌گیرد (پارسانیا، ۱۳۸۳، ص ۱۰). مطالعات و پژوهش‌هایی که در حوزه شهرسازی انجام می‌شود، همانند سایر علوم به روش‌شناسی و رویکرد معرفت‌شناسانه‌ای نیازمند است که بینش موضوع و مسئله مطرح‌شده در پژوهش را نمایان ساخته و جهت‌گیری علمی و منطقی پیش روی پژوهشگران قرار دهد. با هدف شناخت و بازتعریف رویکردهای یاد شده در حوزه مطالعات شهرسازی، جدول (۳) نمایانگر بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران است.

جدول ۳: روش‌شناسی (رویکرد) رایج در پایان‌نامه‌های شهرسازی

رویکرد	دیدگاه فلسفی	فراوانی	نمونه پایان‌نامه در حوزه هر روش
کمی	اثبات‌گرا، قیاسی	۲۰%	بررسی و ارزیابی روش‌های مدل‌سازی کاربری زمین
کیفی	تفسیرگرا، استقرایی	۳۳/۵%	بررسی نقش مشارکت مردمی در ایجاد محله پایدار
ترکیبی	عمل‌گرایانه، زنجیره‌ای	۴۶/۵%	بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و برنامه- ریزی توسعه محله مینا

از آنجا که رویکرد و ماهیت روش‌شناسی پژوهش جهت‌دهی به پژوهش و معرفی بعد معرفت‌شناسی آن است؛ از یک‌سو به پژوهشگر جهت‌گیری لازم برای طی مسیر علمی در پژوهش را می‌دهد و از سوی دیگر خوانندگان را با نقشه مسیر طی شده و به دنبال آن بینش حاکم بر محتوای علمی آشنا می‌کند. مهم‌ترین نکته در روش‌شناسی پایان‌نامه‌های بررسی شده، عدم ذکر نوع رویکرد و به عبارتی روش‌شناسی پژوهش است؛ به طوری که در بیش از ۸۰ درصد پژوهش‌ها نسبت به تبیین نوع رویکرد و روش‌شناسی غفلت شده و به صورت مستقیم به روش تحقیق پرداخته است. همچنین مطالعاتی که در گرایش‌های برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری به انجام می‌رسد نوعی پژوهش محیطی تلقی می‌شود که در ارتباط مستقیم با پدیده‌های حاکم بر محیط و اجتماع است، لذا تنوع حوزه‌های پژوهشی در مطالعات شهرسازی، به‌کارگیری ترکیبی از دو رویکرد کمی و کیفی را منجر شده است.

۳-۵- روش تحقیق علمی در مطالعات شهرسازی

در حالی که پژوهش‌ها به‌طور کلی از نظر چیستی، ماهیت و رویکرد به دو دسته کمی و کیفی تقسیم می‌شوند (هوشیار و افتخاری راد، ۱۳۹۱، ص ۹۶)، روش تحقیق به‌طور خاص بر اساس هدفی که دنبال می‌کند و یا برحسب ماهیت و روش (حافظ نیا، ۱۳۸۱، ص ۵۳)، یا در برخی موارد بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها، به انواع مختلفی دسته‌بندی می‌شوند.

ماهیت جداگانه و متفاوت «روش تحقیق» و «روش‌شناسی» در فرایند پژوهش، ضرورت بیش از پیش پرداختن به تعریف، شناخت و تمییز روش تحقیق از روش‌شناسی را مشخص می‌کند. روش (تحقیق) مسیری است که دانشمند در سلوک علمی خود طی می‌کند و روش‌شناسی دانش

دیگری است که به شناخت آن مسیر می‌پردازد، روش همواره در متن حرکت فکری و تلاش‌های علمی یک دانشمند قرار دارد و روش‌شناسی دانشی است که از نظر به آن شکل می‌گیرد و به همین دلیل روش‌شناسی همواره یک دانش و علم درجه دوم است (پارسانیا، ۱۳۸۳، ص ۱۱). در تحلیل روش پژوهش پس از سطوح پارادایم و روش‌شناسی، به روش تحقیق در معنای خاص می‌رسیم. روش در مفهومی که بعد معرفت‌شناسی پژوهش را به بعد روش‌شناسی پژوهش پیوند می‌دهد و بر پایه روش مورد استفاده، ما را به سمت بینشی عالمانه نسبت به مسئله پژوهش هدایت می‌کند.

در بررسی و شناخت روش تحقیق در حوزه مطالعات شهرسازی، ابتدا بر پایه جامعه مورد مطالعه که پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت است؛ روش تحقیق را در سه دسته تقسیم‌بندی می‌کنیم. روش تحقیق بر اساس هدف، روش تحقیق بر اساس تحلیل و روش تحقیق بر اساس گردآوری داده‌ها. سپس روش‌های رایج و پرکاربرد در این حوزه مطالعاتی با توجه به جامعه مورد بررسی از منظر کمی و به دنبال آن از بعد کیفی واکاوی می‌شوند.

۱-۳-۵- نوع روش تحقیق بر اساس هدف

یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌هایی که در حوزه روش تحقیق وجود دارد، نوع روش تحقیق بر اساس هدف‌شناسی حاکم بر پژوهش است. هدف پژوهش عموماً در یکی از سه گروه بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای قرار می‌گیرد. در برخی از پژوهش‌ها نیز با توجه به ماهیت و محتوایی موضوعات مورد بررسی ممکن است هدف پژوهش به صورت ترکیبی مثلاً هم بنیادی باشد و هم توسعه‌ای. تحقیق بنیادی به منظور ارائه نظریه‌های جدید علمی و گسترش علوم در زمینه‌های مختلف صورت می‌پذیرد. در واقع پژوهش‌های بنیادی در جستجوی کشف حقایق و واقعیت‌ها و شناخت پدیده‌ها و اشیا بوده که دانش عمومی بشر را توسعه می‌دهند.

تحقیقی توسعه‌ای یا تکاملی است که به دنبال فهم فرایند و مسیری است که یک موضوع یا پدیده از آغاز تولد خود تاکنون طی کرده است (جهان‌بین، ۱۳۸۰، ص ۶۶). این تحقیق بر آن است تا معلوم کند که پدیده مورد نظر چه مسیری را و چرا چنین مسیری را پشت سر گذاشته و چرا چنین مسیری را طی کرده است. تحقیقات کاربردی نیز به منظور حل سریع مسائل و مشکلات و اتخاذ تدابیر لازم انجام می‌شوند. این نوع تحقیق با استفاده از یافته‌های تحقیقات بنیادی درصدد حل مشکلات گوناگون بر می‌آید (همان). پژوهش‌های حوزه شهرسازی نیز در قالب تقسیم‌بندی شکل گرفته بر اساس هدف‌گزینی، قابل تعریف است. با تکیه بر پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد رشته شهرسازی، پژوهش‌های صورت گرفته در هر یک از هدف‌گزینی‌ها در جدول (۴) آمده است.

جدول (۴): توزیع کمی پایان‌نامه‌های شهرسازی بر اساس هدف‌گزینی پژوهش

نوع روش تحقیق بر اساس هدف‌گزینی	فراوانی		فراوانی نسبی کل
	ذکر شده	ذکر نشده	
بنیادی	۵	۴۲	۱۵٫۶%
کاربردی	۶۳	۱۳۲	۶۵%
توسعه‌ای	۵	۵۳	۱۹٫۴%
جمع کل	۷۳	۲۲۷	۱۰۰%
	۳۰۰		

(مأخذ: نگارندگان)

روش تحقیق بر اساس هدف‌گزینی به نوعی جایگاه پژوهش را در عرصه دانش حرفه‌ای تعیین می‌کند. عرصه‌ای که از یک سو به تقویت ریشه‌های بنیادی علمی نیازمند است و از سوی دیگر به اجرایی شدن پژوهش‌ها در بستر مطالعاتی مورد نیاز تکیه دارد. پژوهش‌ها و مطالعات شهرسازی نیز از این امر مستثنا نبوده و در یکی از سه گروه بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای قرار می‌گیرد. بررسی پایان‌نامه‌های شهرسازی موجود نشان می‌دهد که در گرایش به سه هدف یاد شده (بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای)، نزدیک به ۶۵ درصد از پژوهش‌ها در حوزه تحقیقات کاربردی قرار دارند که خود گویای کاربردی بودن رشته شهرسازی است. دیگر پژوهش‌ها نیز با تکیه بر بعد نظری و توسعه‌ای مباحث شهرسازی به ارائه چارچوب‌های مفهومی و علمی در ارتباط با این دانش میان‌رشته‌ای پرداخته‌اند.

مهم‌ترین نکته آموزشی که در ارتباط با روش تحقیق از منظر هدف‌گزینی در پایان‌نامه‌ها مشاهده می‌شود عدم اشاره و تدوین نوع هدف‌گزینی پژوهش توسط دانشجویان است؛ به طوری که فقط ۲۵ درصد از پژوهشگران به نوع هدف پژوهش می‌پردازند؛ لذا هدف‌گزینی دیگر پژوهش‌ها با مطالعه و بررسی توسط نویسندگان مقاله حاضر استخراج شده است.

۲-۳-۵- نوع تحقیق بر اساس تحلیل

روش تحقیق بر اساس تحلیل در اصل وسیله است که توسط آن پژوهشگر به آزمایش فرضیه خود می‌پردازد (براتی و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۸۸). بعد از دسته‌بندی روش تحقیق به دو گروه کمی و کیفی بر اساس روش‌شناسی پژوهش، نوع روش تحقیق بر اساس تحلیل نیز در راستای این

تقسیم‌بندی از هم مجزا می‌شوند. در رویکردها و جهت‌گیری‌های کمی، روش‌های تحقیق به طور عمدۀ جهت تعیین گستره یک مسئله، مشکل یا پدیده مناسب‌تر هستند و در مقابل اگر هدف مطالعه به طور عمدۀ توضیح یک موقعیت، پدیده مسئله یا اتفاق باشد و اطلاعات با استفاده از اندازه‌گیری متغیرها در مقیاس‌های اسمی و ترتیبی جمع‌آوری شود روش تحقیق کیفی بر پژوهش حاکم می‌شود.

در حوزه مطالعات کمی و تحلیل‌های کمی‌محور، وظیفه اصلی آمار، عمل به یک آزمون برای تصدیق یا تکذیب جمع‌بندی‌هایی است که پژوهشگر بر اساس مفاهیم حاصل از داده‌های تجزیه و تحلیل شده، انجام داده است (همان). پژوهش‌های شهرسازی با توجه به ویژگی‌هایی از قبیل میان‌رشته‌ای بودن، ارتباط با پدیده‌های ذهنی و عینی در بستر شهر، برخورد با کنشگران مختلف و تأثیرپذیری از شرایط محیطی، از تنوع روش تحقیق از منظر تحلیل برخوردارند. آنچه با مطالعه پایان‌نامه‌های شهرسازی در ارتباط با این سطح روش پژوهش حاصل شده است را می‌توان در جدول (۵) بیان کرد.

جدول ۵: توزیع کمی پایان‌نامه‌های شهرسازی بر اساس نوع روش تحلیل پژوهش

از منظر کمیت		نوع روش تحقیق بر اساس تحلیل		رویکرد روش‌های تحلیل مورد استفاده	
نسبی	فراوانی				
۱۲%	۵۶	۳۶	تحلیل توصیفی کمی	روش پژوهشگر در طبقه‌بندی، خلاصه‌بندی، توصیف و تفسیر داده‌ها	تجزیه و تحلیل
		۱۴	تحلیل استنباطی	روش پژوهشگر در تعمیم نتایج از نمونه به جامعه مطالعاتی	
		۶	تحلیل مقایسه‌ای	تحلیلی توصیفی کمی همراه با بررسی مقایسه‌ای بین شاخص‌ها	
۱٫۶%	۲۷	۵	مطالعه موردی	مشاهده تفصیلی ابعاد «مورد» و تفسیر مشاهده‌ها از دیدگاه کل‌گرا	بهره‌رسانی
		۱۳	تحلیل محتوای کیفی	روشی برای مطالعه عینی و روشمند جهت تفسیر اطلاعات	
		۹	تحلیل توصیفی کیفی	تحلیلی مبتنی بر توصیف کیفیت‌های موجود در داده‌های پژوهش	
۲۲٫۶%	۱۴۴	۶۸	توصیفی کمی + توصیفی کیفی	تلفیقی از تفسیر داده‌های کمی و توصیف اطلاعات کیفی با هم	تحلیل ترکیبی
		۱۴	مطالعه موردی + تحلیل استنباطی	تحلیل مطالعه موردی پژوهش با استفاده از استدلال استنباطی	
		۳۶	مطالعه موردی + توصیف کمی	بسط و تفسیر داده‌ها و اطلاعات «مورد مطالعه» همراه با تحلیل کمی	
		۱۷	تحلیل محتوای کیفی + توصیف کمی	بررسی محتوایی اطلاعات کیفی همراه با تحلیل و تفسیر کمی آنها	
		۹	مطالعه موردی + تحلیل محتوا	رویکردی ترکیبی از تحلیل دو روش کیفی «موردی» و «محتوایی»	
۲۴٫۵%	۷۳	۷۳	روش تحقیق توصیفی - تحلیلی	ترکیبی از روش‌های یاد شده بالا (تلفیق چندگانه روش‌های تحقیق)	
۱۰۰%	۳۰۰	-	جمع	-	

اعتبار علمی، قانونمندی و مهم‌تر از همه استدلال و منطق حاکم بر رساله را، روش تحقیق تعریف می‌کند. در این صورت برای اثبات نظریه‌ها یا فرضیه‌ها یا برای مستدل کردن گفته‌ها و پیشنهادهای یا برای پذیرش نتایج و توصیه‌ها و در پایان برای قانونمند کردن دستاوردها به یک روش معقول، قابل قبول و قابل دفاع نیاز است تا بتوان بر آن تکیه کرد (عندلیب، ۱۳۸۱، ص ۵۲). در بستر مطالعات و پژوهش‌های شهری به طور عام و پایان‌نامه‌های دانشجویی به طور خاص، روش تحقیق (با تأکید بر روش تحلیل پژوهش) جایگاه آموزشی و پژوهشی بالایی دارد. روش‌های تحلیل استفاده شده پژوهشگران شهرساز که تفصیل آن در جدول (۵) آمده نشان‌دهنده گرایش پژوهشگران در استفاده از روش‌های ترکیبی است.

یکی از علل استفاده رایج از روش‌های ترکیبی به خصوص روش ترکیبی «توصیفی کمی و توصیفی کیفی» را می‌توان محدودیت‌ها و ضرورت‌هایی که بر پژوهش‌ها و مطالعات شهرسازی حاکم است، تلقی کرد. بررسی‌های انجام‌شده بر روی پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت، رایج شدن روش توصیفی - تحلیلی به عنوان روش تحقیق را نشان می‌دهد؛ به طوری که استفاده افراطی این روش در بخش روش‌شناسی تحقیق، ماهیت و محتوای روش‌شناسی پژوهش را نیز با ابهام‌هایی همراه کرده است.

۳-۳-۵- نوع روش تحقیق بر اساس گردآوری داده‌ها

گردآوری داده‌ها یکی از بخش‌های اصلی هر پژوهشی است؛ چنانکه این فرایند به شکل منظم و صحیح انجام شود، تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از داده‌ها نه تنها با سرعت و دقت کافی انجام می‌شود؛ بلکه با فرایندی علمی و منطقی نیز همراه خواهد شد. روش‌های گردآوری اطلاعات پژوهش به دو دسته کتابخانه‌ای و میدانی تقسیم می‌شود. نوع روش گردآوری داده‌ها را می‌توان در گروه روش تحقیق یا روش پژوهش ذکر کرد؛ اما انواع روش‌هایی که با استفاده از آنها اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی حاصل می‌شود در گروه «ابزارهای گردآوری» به شمار می‌آیند که در بخش بعدی بررسی خواهند شد. اکنون به بررسی کمی و کیفی روش‌های گردآوری داده‌ها در پایان‌نامه‌های شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران پرداخته می‌شود.

جدول ۶: توزیع کمی پایان‌نامه‌های شهرسازی بر اساس روش گردآوری داده‌های پژوهش

نمونه پایان‌نامه از منظر نوع روش گردآوری داده‌ها	فراوانی نسبی	فراوانی		روش گردآوری اطلاعات
		ذکر نشده	ذکر شده	
مکان‌یابی مراکز امداد رسانی و اسکان موقت جمعیت پس از وقوع زلزله با استفاده از GIS	۲۲٫۷%	۱۸	۵۰	کتابخانه‌ای
ارتقای منظر شهری در ارتباط با تصویر ذهنی شهروندان	۱٫۶%	۰	۵	میدانی
تأثیر محیط انسان‌ساخت بر کنش‌های رفتاری و ارائه راهکارهای کاهش تنش‌های محیطی	۷۵٫۷%	۷۹	۱۴۸	ترکیبی
-	۱۰۰%	۹۷	۲۰۳	جمع کل
		۳۰۰		

(مأخذ: نگارندگان)

گردآوری داده‌ها با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی در راستای دستیابی به یافته‌های علمی از فرایندی برخوردار است که این فرایند شامل: گردآوری داده‌ها، پردازش و تفسیر داده‌ها، کنترل کیفیت داده‌ها، تفکیک داده‌ها و پردازش داده‌ها است. در مطالعات و پژوهش‌های شهرسازی گردآوری داده‌ها از این فرایند برخوردار بوده و اطلاعات و داده‌های موجود در بستر شهر و پدیده‌های حاکم بر آن را تحلیل و بررسی می‌شود.

از منظر کمیت، استفاده از روش ترکیبی که تلفیقی از روش گردآوری کتابخانه‌ای و روش میدانی است، بیشترین کاربرد (نزدیک به ۸۰ درصد) در جمع‌آوری داده‌های پژوهش داشته است. پژوهش‌هایی که صرفاً بر پایه اطلاعات میدانی تحلیل شده‌اند بسیار ناچیز هستند و بقیه نیز بر پایه اسناد و مدارک کتابخانه‌ای به یافته‌های مورد نظر دست یافته‌اند. برخلاف هدف‌شناسی پژوهش که عموم پژوهشگران از آن غافل هستند و در متن پایان‌نامه ذکر نمی‌کنند، روش گردآوری داده‌ها در بیشتر پژوهش‌ها بررسی و در بخش روش تحقیق به آن اشاره شده است.

۴-۵- تکنیک‌های متداول در امر پژوهش برای مطالعات شهرسازی

در تعریف ساده از تکنیک می‌توان بر این نکته اشاره کرد که ابزار و وسایل تحقیق را تکنیک می‌گویند. تکنیک در فرایند روش پژوهش، آخرین مرحله را بر عهده دارد؛ به طوری که تکنیک‌های لازم، بر اساس پارادایم، روش‌شناسی و از همه مهم‌تر بر اساس روش تحقیق انتخابی تعیین و استفاده می‌شوند. روش تحقیق، مسیری است که از یک مبدأ تا مقصد طی می‌شود، در درون روش‌ها برای رسیدن به مقصد از تکنیک‌ها و ابزارهایی بهره گرفته می‌شود. مهم‌ترین نکته در عرصه

پژوهش در ارتباط با تکنیک‌های تحقیق، تفاوت و شناخت ماهیت تکنیک تحقیق با روش تحقیق است.

تکنیک با روش متفاوت است؛ به طوری که در بستر یک پژوهش، «روش» واحد است ولی «تکنیک» متنوع و متعدد می‌باشد. روش از ابتدا تا یافته‌های پژوهش با پژوهشگر است؛ اما تکنیک ممکن است با توجه به موضوعش در فرایند پژوهش مورد استفاده قرار گرفته و یا کنار گذاشته شود، به عبارت دیگر روش دائمی اما تکنیک موقتی و موضعی است.

نکته مهم در حوزه ابزارهای پژوهش این است که ابزار مورد استفاده پژوهشگر هم در جمع‌آوری داده‌ها و هم در بخش تحلیل باید از روایی و پایایی مناسب برخوردار باشد؛ چرا که یکی از عوامل مؤثر جهت انتشار یافته‌های پژوهش در سطح ملی و بین‌المللی برخورداری از ابزار مناسب است (وکیلی، ۱۳۸۹، ص ۱). تکنیک‌های مورد استفاده در بستر پژوهش‌ها بر اساس نوع مطالعات و حوزه‌های پژوهشی از تنوع برخوردار است. در مطالعات شهرسازی نیز آنچه می‌توان به عنوان ابزار در پژوهش به آن اشاره کرد در دو دسته قرار می‌گیرد: تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها و تکنیک‌های تحلیل آنها.

۱-۴-۵- تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها

روش را نمی‌توان ابزار کار پژوهشگر دانست؛ بلکه روش تنها تعیین‌کننده چارچوب کار تحقیقی است؛ اما ابزارهایی که مورد استفاده پژوهشگر قرار می‌گیرند تکنیک نامیده می‌شوند. تکنیک‌های مورد استفاده در بستر پژوهش‌های شهرسازی در راستای جمع‌آوری داده‌ها با توجه به میان‌رشته‌ای بودن دانش شهرسازی تنوع زیادی دارد؛ چرا که تنوع موجود در موضوعات و به دنبال آن ضروریات حاکم بر فرایند پژوهش، نوع ابزار و تکنیک‌های پژوهش را تعیین می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۷: توزیع کمی پایان‌نامه‌های شهرسازی بر اساس تکنیک‌های رایج در جمع‌آوری داده‌ها

ماهیت تکنیک‌های جمع‌آوری داده	از منظر کمیت		تکنیک جمع‌آوری داده‌ها	
	فراوانی نسبی	فراوانی		
مطالعه منابع، کتاب، مقاله، شبکه، سازمان‌ها در راستای ارزیابی فرضیه‌های پژوهش	۲۰٫۳%	۶۱	اطلاعات و مدارک موجود	
شامل مشاهده سطحی، مشاهده فعال، مشارکتی با هدف درک عمیق از محیط ^۱	-	-	مشاهده	
گفتگوی هدف‌دار با افراد به صورت حضوری یا غیرحضوری ^۲	۱٫۷%	۵	مصاحبه	
متداول‌ترین روش گردآوری اطلاعات در استفاده از دیدگاه و بینش افراد	۷۸%	۱٫۵%	پرسشنامه	
ترکیبی از اطلاعات کتابخانه‌ای و استفاده از داده‌های پرسشنامه		۳۲%	۹۶	مدارک + پرسشنامه
استفاده از منابع کتابخانه و مطالعات میدانی و برداشت عکس، نقشه ^۳		۴۲٫۲%	۱۲۷	مدارک + مستندسازی
تلفیقی از مشاهده‌ها و اطلاعات به‌دست‌آمده از پاسخ‌دهندگان جامعه	۲٫۳%	۷	مشاهده + پرسشنامه	
-	۱۰۰%	۳۰۰	جمع کل	

مأخذ: نگارندگان

جدول (۷) به‌کارگیری رایج تکنیک‌های ترکیبی در بستر پژوهش‌های شهرسازی را نشان می‌دهد؛ به‌طوری‌که بیش از ۷۵ درصد پژوهش‌ها با تکنیک‌های ترکیبی به داده‌های موردنظر دست‌یافته‌اند و حدود ۲۰ درصد از پژوهش‌ها نیز با تکیه صرف بر اطلاعات و مدارک موجود در کتابخانه‌ها به انجام رسیده است. در تعداد محدودی از مطالعات نیز پژوهشگر با مصاحبه و پرسشنامه، اهداف پژوهش را برآورد کرده است. در روش‌های ترکیبی روش «استفاده از مدارک و مستندسازی» پرکاربردترین روش در پایان‌نامه‌های بررسی شده است.

۲-۴-۵- تکنیک‌های تحلیل داده‌ها

اطلاعاتی که با استفاده از ابزار گردآوری داده‌ها به دست می‌آید، به نحوی نمایانگر واقعیت و یا انعکاسی از واقعیات است. این اطلاعات برای دستیابی به تحلیل منطقی باید از فیلتر تکنیک

1 Observation

2 Interview

3 Documentation

تحلیل داده‌ها عبور کند. تکنیک تحلیل داده‌ها به عنوان ابزار تقویت‌کننده روش‌شناسی پژوهش محسوب می‌شود که با استفاده از آن پژوهش طی مسیری علمی و منطقی به یافته‌های مورد نظر دسترسی پیدا می‌کند. تکنیک‌های رایج در بستر مطالعات شهرسازی در حوزه تحلیل داده‌ها را می‌توان در سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد:

تکنیک‌های نرم‌افزاری: ابزارهایی عموماً کمی‌نگر و توصیف‌گرا هستند که داده‌های پژوهش را به اطلاعاتی مستند تبدیل می‌کنند؛ **تکنیک‌های مدلی:** مدل‌هایی از نظام برنامه‌ریزی و طراحی شهری که فرآیند مدیریت و هدایت پژوهش را بر عهده می‌گیرند و **تکنیک‌های ترکیبی:** تلفیقی از تکنیک‌ها و ابزارهای نرم‌افزاری و مدلی در کنار هم در راستای تقویت اطلاعات حاصل از تحلیل داده‌هاست. نوع ترکیب تکنیک‌ها بر اساس نیازمندی‌های تحلیلی پژوهش و اهداف تحقیق متفاوت است.

جدول (۸): توزیع کمتی پایان‌نامه‌های شهرسازی بر اساس تکنیک‌های رایج در تحلیل داده‌ها

تکنیک تحلیل داده‌ها	فراوانی	فراوانی نسبی	نمونه پایان‌نامه در ارتباط با تکنیک‌های تحلیل داده‌ها
تکنیک‌های نرم‌افزاری	۸	۵/۲%	ارتقای امنیت محیطی و کاهش جرایم شهری با رویکرد <i>C.P.T.E.D</i>
	۱۵	۵%	ارزیابی آثار فروش مازاد تراکم ساختمانی بر توسعه شهری
	۱۲	۴%	بررسی تحلیلی ساختار فضایی از منظر هم‌پیوندی (طرح عباس‌آباد)
تکنیک‌های مدلی	۳۵	۱۱/۶%	بررسی رابطه میان نخستینگی شهری و توسعه اقتصادی (مطالعه تجربی میان کشوری)
	۲۳	۷/۶%	تدوین مدل‌های کاربردی زمین برای بهینه‌سازی ترافیک با استفاده از شبکه‌های عصبی مصنوعی
	۲۰	۶/۶%	سازمان‌دهی تبلیغاتی بافت قدیمی شهر خرم‌آباد با توجه به حضور چشمه‌ها
	۲۱	۷%	امکان‌سنجی تبدیل خیابان به پیاده‌راه در بافت مرکزی شهرهای کوچک (نمونه مطالعه: شهر خوانسار)
	۳۶	۱۲%	ارائه الگوی برای پیش‌بینی روند تغییرات کاربری زمین شهری بر اساس روند تغییر پذیری آنها
تکنیک‌های ترکیبی	۳۳	۱۱%	تدوین مدلی برای گسترش کالبدی شهرها بر اساس برنامه‌ریزی ساختاری-راهبردی با استفاده از <i>ARC GIS</i>
	۴۵	۱۵%	مکان‌یابی توقفگاه‌های عمومی طبقاتی با استفاده از <i>ARC GIS</i> و <i>AHP</i>
	۲۷	۹%	طراحی محور پیاده‌مدار (نمونه موردی: محور تاریخی خاطره‌ای لاله‌زار)
	۲۵	۸/۴%	تعادل بخشی میان فعالیت و سکونت (نمونه موردی محله پامنار تهران)
	۳۰۰	۱۰۰%	-
جمع کل			

مأخذ: نگارندگان

- 1 Predictive Models
- 2 Planning Models
- 3 Descriptive Models

۶- ابعاد مغفول در بستر سطوح چهارگانه روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی
به دنبال بررسی و تحلیلی که در بستر پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد شهرسازی در دانشگاه علم و صنعت طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳ انجام شد، آنچه از بعد آموزشی به تقویت جایگاه روش تحقیق و تبیین سطوح چهارگانه روش پژوهش در این حوزه مطالعاتی منجر شده است در بخش پیشین مقاله آورده شد؛ اما با نگاهی عمیق‌تر به فرآیند و سطوح روش‌شناسی تحقیق، محتوای روش‌شناسی پژوهش در مطالعات یاد شده ما را به رهیافتی نو در زمینه تقویت بعد پژوهشی روش‌شناسی تحقیق در شهرسازی هدایت می‌کند. این رهیافت ابعاد مغفول در بستر سطوح چهارگانه روش پژوهش در مطالعات شهرسازی را نمایان می‌کند. ابعاد مغفولی که کیفیت روش‌شناسی پژوهش در حوزه مطالعات شهرسازی به طور خاص و مطالعات محیطی به طور عام را تحت تأثیر قرار داده و ماهیت علمی یافته‌های پژوهش را با ابهام‌هایی روبه‌رو می‌کند. با وجود اینکه در بخش‌های قبلی به این ابعاد اشاره‌ای نشده است؛ اما سعی بر آن بوده که این ابعاد جدا از بخش سطوح چهارگانه مورد واکاوی قرار گیرند؛ لذا در ادامه، به یازده مورد از ضعف‌های رایج در بخش روش‌شناسی پایان‌نامه‌های شهرسازی که مورد غفلت پژوهشگران قرار می‌گیرد، پرداخته می‌شود.

کمیت زدگی و آمارگرایی محض و کیفیت زدگی افراطی: غرق شدن در آمار پیچیده، بدون توجه به کاربرد آن در حوزه پدیده‌های اجتماعی، جز تجمل‌گرایی و تفاخر در حوزه دانش نیست و بر اساس این، روشی ارزشمندتر است که کاربردی‌تر و ارائه‌کننده آن روش، آن را در مقام عمل آزموده باشد (ناجی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲). به‌کارگیری مدل‌های کمی و استفاده از آمارگرایی محض و در مقابل کیفیت‌گرایی افراطی در بستر پژوهش‌های پیچیده شهری نه تنها بعد کاربردی مطالعات را کم‌رنگ‌تر می‌نماید؛ بلکه روش‌شناسی پژوهش در این حوزه میان‌رشته‌ای را نیز با چالش‌ها و ضعف‌های اساسی همراه می‌کند؛

گسست محتوایی پژوهش‌های شهرسازی از جامعه علمی به واسطه ضعف روش‌شناسی:
ضعف در نوع روش‌شناسی پژوهش و عدم استفاده از روش تحقیق علمی، پایه‌های پژوهش را از منظر دانش و منطق دچار تزلزل می‌کند. نمونه‌هایی از این قبیل را می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره کرد که با وجود پیچیدگی مسئله پژوهش، در بخش روش‌شناسی تحقیق بسیار سطحی عمل می‌کنند و فرآیند پژوهش را نیز بر پایه همان روش ادامه می‌دهند. در نتیجه یافته‌های این فرآیند بر بُعد معرفت‌شناسی تأثیری نداشته و آینده علمی حوزه‌های پژوهشی را نیز تهدید می‌کند؛

سلطه پژوهش‌های راهبردی و تنزل در پژوهش‌های نظریه‌پردازی: افزایش پژوهش‌هایی که بر پایه راهبردهایی در راستای اجرایی شدن در بستر شهرها به وجود می‌آیند، پایه‌های دانش شهرسازی را با ضعف‌های بنیادی روبه‌رو می‌کنند. از مهم‌ترین این ضعف‌ها می‌توان به عدم ارائه نظریه و فقدان نظریه‌پردازان در حوزه مطالعات شهرسازی اشاره کرد؛ به طوری که از مهم‌ترین پیامدهای این ضعف، به‌کارگیری شهرسازی غیربومی در بستر شهرسازی ایرانی - اسلامی است که خود تبعات و عواقب جبران‌ناپذیری را بر نظام شهرسازی کشور تحمیل می‌کند؛

ابزار پژوهش جهت دهنده موضوعی پژوهش است درحالی که به وجه ابزاری آن باید توجه اساسی شود: ابزار علمی نباید به موضوعی اصلی برای مطالعه تبدیل شود؛ بلکه به وجه ابزاری آن باید توجه اساسی شود و در راه پژوهش و تحقیق آموزش داده و به کار گرفته شود (ناجی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲)، به عبارت دیگر «ابزارهای پژوهش همان‌قدر ارزش دارند که کاربردی هستند و می‌توانند در عمل، مسائل اجتماعی را پاسخ دهند» (ناجی به نقل از ساروخانی، ۱۳۷۲، ص ۵۲). تسلط بر تکنیک‌ها و ابزارهای تحلیل داده‌ها، برخی از پژوهشگران شهرساز را از ماهیت و محتوای علمی پژوهش غافل و بر پایه ابزار و تکنیک مورد نظر، فرایند پژوهش را تعریف و تبیین می‌کند؛

ترکیب ویژگی پارادایم‌های مختلف بدون درک آنها و عدم مداخله مسئله پژوهش در این فرآیند: با توجه به اینکه پارادایم‌ها قیاس‌ناپذیر هستند و هیچ ملاک و معیاری برای سنجش نظریه‌های حاکم بر پارادایم‌های مختلف وجود ندارد (موحد ابطحی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۸)؛ لذا ثبات طولانی و به‌کارگیری متوالی از پارادایمی خاص در حوزه‌های مختلف پژوهشی، با ضعف علمی و منطقی پژوهش‌ها و تنزل کیفی مطالعات همراه می‌شود. از سوی دیگر پارادایم پژوهش به‌عنوان کلیدی‌ترین و به‌نوعی شاخص‌ترین عنصر در سطوح روش‌شناسی پژوهش اهمیت بسیار بالایی در جهت‌دهی به تحقیق و نحوه نگرش پژوهشگر دارد. عدم درک صحیح از پارادایم‌های رایج در مطالعات شهرسازی از یک‌سو و ناتوانی در برقراری نوع پارادایم با فرایند پژوهش از سوی دیگر عموم پژوهشگران شهرسازی را با مسائلی از قبیل ضعف در تبیین نوع پارادایم و برقراری ارتباط مسئله پژوهش با پارادایم و برعکس روبه‌رو می‌کند؛

استفاده از رویکرد ترکیبی در سطوح مختلف روش پژوهش بدون رعایت ویژگی‌های آن: رویکرد ترکیبی در دیدگاه پارادایمی بر وجود یک دیدگاه غالب یا مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها تمرکز دارد که مبنایی فلسفی را برای پژوهش فراهم می‌کند. در دیدگاه علمی، پژوهش ترکیبی در حکم ابزار یا مجموعه رویه‌هایی است که مادامی که طرح پژوهش در حال اجراست استفاده می‌شود (شریفیان، ۱۳۸۷، ص ۸۱). آنچه ماهیت روش‌شناسی پژوهش در پایان‌نامه‌های شهرسازی را با چالش و

ضعف‌هایی همراه می‌کند، استفاده از رویکردهای ترکیبی در سطوح مختلف روش‌شناسی بدون درک ماهیت روش ترکیبی و عدم رعایت ویژگی‌های آنهاست. این فرایند در انتخاب رویکرد و روش‌شناسی پژوهش، روش‌های تحلیل پژوهش، روش گردآوری اطلاعات و همچنین ابزارهای پژوهش به‌وضوح دیده می‌شود؛

گسترش انتحال در بیان روش تحقیق در میان پژوهشگران: استفاده و رونویسی از روش تحقیق سایر مطالعات و پژوهش‌ها در روش‌شناسی پژوهش خود، بدون ارائه مأخذ و عدم توجه به همخوانی و هم‌ترازی ماهیت میان پژوهش‌ها، به‌عنوان معضلی در بستر روش تحقیق در مطالعات شهرسازی مشاهده می‌شود؛ به‌نحوی که گاهی روش تحقیقی یک دست و کاملاً مشابه در روش‌شناسی پایان‌نامه‌ها به چشم می‌خورد؛

بیان عبارت توصیفی - تحلیلی به عنوان روش تحقیق بدون بسط و تفسیر آن: نمونه‌ای آشکار از ضعف روش‌شناسی در پژوهش در مطالعات شهرسازی، استفاده از اصطلاح «توصیفی - تحلیلی» به عنوان روش تحقیق در بسیاری از پایان‌نامه‌ها و مقالات شهرسازی است. پژوهشگران بدون توجه به سطوح پنج‌گانه پژوهش، مستقیم به روش تحقیق (توصیفی - تحلیلی) اشاره می‌کنند؛ روشی که نه می‌توان بر پایه تحلیلی بودن آن جزء روش کمی به شمار آورد و نه می‌توان بر پایه توصیفی بودن آن جزء روش‌های کیفی محسوب کرد و نه می‌توان ویژگی‌ها و اصول روش تحقیق ترکیبی (کمی - کیفی) را در فرایند پژوهش مشاهده کرد که رویکرد ترکیبی به آن اطلاق گیرد؛

عدم سازگاری روش تحقیق بیان‌شده با نوع رویکرد و روش‌شناسی پژوهش: تبیین روش تحقیقی خاص در روش‌شناسی پژوهش و به‌کارگیری روش تحقیقی دیگر در بستر محتوایی پژوهش، از مهم‌ترین ابعاد مغفولی است که در بعضی از پایان‌نامه‌ها مشاهده می‌شود و پذیرش این چالش هم در ارتباط با پژوهشگر و هم در ارتباط با اساتید راهنما و داوران است که توجه کافی به بخش روش‌شناسی تحقیق‌ها لحاظ نمی‌کنند. فقدان سازگاری میان روش‌شناسی بیان‌شده در پایان‌نامه، محتوای علمی پژوهش را نیز با تزلزل روبه‌رو می‌کند و در نتیجه پژوهش از کیفیت علمی لازم بی‌بهره می‌ماند؛

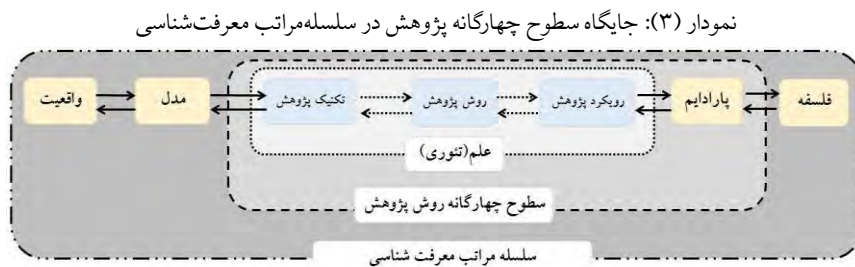
استفاده از تکنیک‌های متنوع و مختلف بدون توجه به نیازمندی‌های روش تحقیق و طرح مسئله: استفاده از تکنیک‌ها و ابزارهای مختلف در راستای تحلیل داده‌ها و اطلاعات پژوهش، پژوهشگر را با سردرگمی محض نسبت به نحوه تحلیل یافته‌های حاصل از این تکنیک‌ها روبه‌رو می‌کند. تسلط به تکنیک‌های گوناگون از یک‌سو و جلب توجه کردن پژوهش از منظر تنوع تکنیک‌ها از سوی دیگر، نقش بسزایی در تنوع تکنیک‌ها و ابزارهای مورد استفاده ایفا می‌کنند؛

استفاده نادرست از «تکنیک‌های پژوهش» در نقش «روش پژوهش»: با تکیه بر بازشناسی سطوح روش‌شناسی پژوهش در این مقاله، آنچه در روش‌شناسی پایان‌نامه‌های شهرسازی (از منظر سطوح روش‌شناسی) همراه با ضعف‌هایی است، استفاده و به‌کارگیری نادرست از تکنیک‌های پژوهش در نقش و جایگاه روش تحقیق است. این استفاده نادرست هم از بعد اصطلاحی در میان پژوهشگران رایج است (مثال: نرم‌افزار ARC GIS به عنوان روش تحقیق پژوهش بیان می‌شود) و هم از بعد ماهیت و محتوای پژوهش (مثال: با تکیه صرف به مدل یا نرم‌افزار خاصی از ابتدا تا انتها پژوهش را مدیریت می‌کنند و از آن به عنوان روش پژوهش یاد می‌کنند).

۷- راهبردهای آموزشی و پژوهشی در راستای ارتقای روش‌شناسی برای مطالعات شهرسازی

تأملات فلسفی، مفهومی و روشی درباره اندیشه‌های رایج و برنامه‌ها و سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی یک فعالیت کاملاً فلسفی و دانشگاهی قلمداد می‌شود (موحد ابطحی، ۱۳۸۷، ص ۶)؛ اما آنچه در فرآیند پژوهش‌های شهرسازی کمتر مورد توجه نویسندگان و پژوهشگران قرار گرفته است، حلقه نهایی فرآیند تولید علم یعنی «ارزیابی محصول پژوهش» است. محصول پژوهش یا به عبارتی یافته‌ها و نتایج پژوهش در ارتباط مستقیم با روش‌شناسی پژوهش قرار دارد؛ لذا پایه‌ای‌ترین عنصر تقویت‌کننده این حلقه حیاتی در پژوهش، «آموزش صحیح روش‌شناسی پژوهش» است. سطوح چهارگانه روش‌شناسی پژوهش به‌عنوان حلقه اتصالی فلسفه و علم، از یک‌سو نقش تقویت‌کننده ارتباط بین علم حاصل‌شده و فلسفه تلقی می‌شود؛ از سوی دیگر معرفت‌شناسی حاکم بر فرآیند فلسفه تا واقعیت را به پژوهش‌ها منتقل می‌کند. در یک کلام می‌توان گفت هر کدام از سطوح روش پژوهش در ترکیب با هم، ما را به معرفت و بینشی جامع هدایت می‌کند.

مأخذ: نگارندگان

با توجه به ضعف محتوایی و ساختاری روش تحقیق مورد استفاده در پژوهش‌های شهرسازی، جامعه شهرسازی نیازمند ارائه رویکردهای‌هایی آموزشی و پژوهشی مناسب و اجرایی در جهت تقویت روش تحقیق و بازشناسی سطوح روش‌شناسی پژوهش و به دنبال آن علمی‌تر کردن یافته‌هاست. لذا این مقاله به دنبال تحلیل ۳۰۰ پایان‌نامه شهرسازی در دانشگاه علم و صنعت ایران، راهبردهای پیشنهادی از منظر آموزشی و پژوهشی ارائه می‌کند.

جدول (۹): پیشنهادهایی با رویکرد آموزشی و پژوهشی در ارتباط با سطوح چهارگانه روش‌شناسی پژوهش در

مطالعات شهرسازی

سطوح پژوهش	رویکرد	پیشنهادهای پاسخده به ضعف‌های روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی
پارادایم	آموزشی	تحلیل پارادایم‌های حاکم بر هر حوزه مطالعاتی در دروس مختلف شهرسازی (کاربری زمین، اقتصادی شهری و...)
	پژوهشی	تقویت نگرش مسئله‌محوری به‌جای موضوع‌محوری در حوزه‌های فکری و فلسفی پژوهش‌های شهرسازی
روش‌شناسی	آموزشی	تقویت جایگاه سلسله‌مراتب معرفت (فلسفه، پارادایم، علم، مدل، واقعیت) در پژوهش‌های شهرسازی
	آموزشی	تبیین و تقویت جایگاه رویکردهای روش‌شناسی در بستر دروس شهرسازی از کارشناسی تا دکتری
	پژوهشی	آموزش تفصیلی و صحیح رویکرد ترکیبی در درس روش تحقیق و سمینار مسائل شهری برای دانشجویان
روش تحقیق	پژوهشی	تغییر جهت پژوهشگران از مطالعات و پژوهش‌های راهبردی به پژوهش‌های بنیادی و فلسفی شهر و شهرسازی
	آموزشی	ابهام‌زدایی از سرفصل درس روش تحقیق در شهرسازی با ارائه فرایندی منسجم از سطوح روش‌شناسی
	پژوهشی	تفکیک و آموزش کامل سه سطح روش تحقیق بر اساس هدف‌گذاری، تحلیل، گردآوری اطلاعات
تکنیک پژوهش	آموزشی	تقویت فرآیند تفکر استقرایی و استدلال علمی در راستای افزایش درک و فهم مفاهیم و تحلیل اطلاعات
	آموزشی	تغییر محتوایی آموزش نرم‌افزارها و مدل‌های کمی رایج در مهندسی شهرسازی با هدف ارتقای مفهومی
	پژوهشی	تبیین و تقویت جایگاه تکنیک‌های روش تحقیق در محتوای هر درس مربوطه در رشته شهرسازی
	پژوهشی	آموزش پژوهش‌محوری نرم‌افزارها و مدل‌های کمی رایج در شهرسازی در راستای تحلیل منطقی و علمی

۸- نتیجه‌گیری

فقدان محسوس انجام پژوهش‌ها و مطالعات کافی در حوزه شهرسازی در زمینه بررسی روش‌های تحقیق و ارائه مدل‌ها و الگوهایی که پژوهشگران و دانشجویان این رشته بتوانند بر مبنای آن، پژوهش‌های خود را بر اساس مطالعات دانشگاهی بنا کنند، باعث ایجاد یک آشفتگی ناشی از اعمال سلیقه‌ها در تبیین و تعیین شیوه تحقیق و در نهایت آشفتگی در فرآیند و محتوای پروژه تحقیقاتی می‌شود. آشفتگی‌ای که هم در بستر ساختاری پژوهش و هم در بستر محتوایی روش-شناسی در مطالعات شهرسازی (به خصوص پایان‌نامه‌های دانشجویی) مورد غفلت قرار گرفته است. ضعف علمی تحقیقات رشته شهرسازی در میان سایر علوم و رشته‌ها، از مهم‌ترین تبعات این چالش آموزشی و پژوهشی در رشته شهرسازی است.

تحلیل و واکاوی روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی، از یک سو رهیافتی نو در جهت تقویت پایه‌های علمی روش تحقیق مورد استفاده پژوهشگران شهرساز به حساب می‌آید و از سوی دیگر بهبود یافته‌هایی مبتنی بر پایه‌های نظری و بنیادی مستحکم و بعد اجرایی و کاربردی درخور را به دنبال دارد. پارادایم، رویکرد، روش و تکنیک‌های متنوع در روش‌شناسی‌ها، پژوهش را به سمت و سویی علمی و منطقی سوق می‌دهد. پژوهش‌ها و مطالعات شهرسازی نیز با تکیه بر اصول حاکم بر این سطوح چهارگانه، به مطالعات و تحقیقاتی منجر می‌شود که نمود واقعی آنها را می‌توان در بستر فضاهای شهری و روستایی مشاهده کرد.

با بررسی و تحلیل سطوح چهارگانه یاد شده روی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد شهرسازی در دانشگاه علم و صنعت ایران (۳۰۰ جلد، طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳)، کلیدی‌ترین یافته‌ها عبارتند از: برخلاف تنوع حاکم بر پارادایم‌های شهرسازی کشور، ارتباط صحیح و منطقی بین پارادایم‌ها و رویکردهای پژوهش برقرار نبوده و لذا پژوهشگران عموماً ترکیبی از پارادایم‌ها را الگوی مطالعاتی خود قرار داده‌اند؛ عدم تبیین نوع رویکرد پژوهش و اقدام به مکتوم نگهداشتن روش-شناسی پژوهش، پژوهشگران (به خصوص دانشجویان) را به سمت روش‌شناسی ترکیبی بدون اطلاع و دانش کافی نسبت به این رویکرد، سوق می‌دهد؛ واهمه از کنترل در تحقیق، همواره پژوهشگران حوزه‌های هنری به خصوص شهرسازی را بر آن داشته تا به روش تحقیق مشخصی ارجاع نکنند و در نتیجه باعث عدم موفقیت در غربال‌گیری روش‌شناسی پژوهش می‌شود؛ عدم درک صحیح از جایگاه و ماهیت تکنیک‌های پژوهش در فرآیند روش‌شناسی تحقیق، نه تنها پژوهش‌ها را از مسئله محوری دور نگه داشته بلکه با محوریت دادن به ابزار و تحقیق در مطالعات شهرسازی، یافته‌هایی ضعیف و غیر قابل اتکا حاصل شده است.

گذشته از ضعف‌ها و چالش‌هایی که سهوی یا عمدی مورد غفلت پژوهشگران و دانشجویان شهرسازی قرار گرفته، ابهام‌هایی در روش‌شناسی این حوزه مطالعاتی به چشم می‌خورد که میان‌رشته‌ای بودن شهرسازی یکی از تأثیرگذارترین علل ایجاد ابهام‌های یاد شده است؛ به‌نحوی که شهرسازی تا به امروز نتوانسته است جایگاه واقعی خود از منظر هستی‌شناسی، روش‌شناسی و معرفت‌شناسی در طیف دو قطبی میان علوم انسانی و علوم طبیعی را معرفی کند. آموزش صحیح و اصولی روش تحقیق در مطالعاتی از قبیل شهرسازی، نیازمند واکاوی وضع موجود روش‌شناسی پژوهش و به دنبال آن بازشناسی چالش‌های مغفول در بستر آنها و در نتیجه ارائه راهکارهایی راهبردی با هدف بهبود آموزش و پژوهش است. این مقاله درصدد رعایت فرآیند یاد شده، به پیشنهادهایی ختم می‌شود که با محوریت قرار دادن آموزش روش تحقیق، روش‌شناسی پژوهش در مطالعات شهرسازی را به سمت جامعه علمی هدایت می‌کند.

منابع

- اسلامی، سید حسن (۱۳۹۲)، «ابره‌های تهی؛ فقر ساختار و محتوا در کتاب‌های روش تحقیق»، مجله آینه پژوهش، سال ۲۴، شماره ۴، ص ۵-۱۵.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۷۶)، «نگاهی به اصول روش‌شناسی‌ها در تحقیقات علمی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، سال ۴۰، شماره ۱۶۵، ص ۴۷-۷۶.
- ایمان، محمدتقی و محمودرضا نوشادی (۱۳۹۰)، «تحلیل محتوای کیفی»، مجله پژوهش، سال سوم، شماره ۲، ص ۱۵-۴۴.
- براتی، ناصر؛ زهره داوودپور و مرجان منتظری (۱۳۹۲)، روش تحقیق در مطالعات محیطی، تهران: انتشارات ساکو.
- پارسانیا، محمد (۱۳۸۳)، «روش‌شناسی و اندیشه اسلامی»، فصلنامه علوم سیاسی، سال هفتم، شماره ۲۸، ص ۷-۱۷.
- پوراحمد، احمد و سیروس موسوی (۱۳۸۷)، «روش‌های کیفی در تحقیقات جغرافیایی»، مجله رشد آموزش جغرافیا، دوره ۲۲، شماره ۸۴، ص ۴-۱۱.
- تیموری، شراره (۱۳۹۲)، «تیبین و بررسی شاخص‌های روش تحقیق کاربردی در طراحی صنعتی»، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، دوره ۱۸، شماره ۴، ص ۶۷-۷۴.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۰)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سمت.
- سوهانگیر، سارا و محمدرضا نصیر اسلامی (۱۳۹۳)، «الگوهای خلق فضا در معماری با تکیه بر پارادایم‌های نظری پسامدرن»، نشریه باغ نظر، سال یازدهم، شماره ۲۸، ص ۶۵-۷۸.
- وکیلی، محمد مسعود (۱۳۸۹)، «روش‌ها و ابزارهای گردآوری داده‌ها در پژوهش‌های کاربردی»، ماهنامه مجله تحقیقات علوم پزشکی زاهدان (طبیب شرق)، دوره ۱۲، شماره ۴، ص ۱-۲.
- مهدوی، سید محمدصادق و منصور شریفی (۱۳۸۶)، «تأملی بر اختلافات پارادایم‌های کمی و کیفی در علوم اجتماعی»، مجله پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۲، ص ۳۸۷-۴۱۶.
- موحد ابطحی، محمدتقی (۱۳۸۵)، «گزارشی از کارگاه آموزشی پارادایم‌های علوم انسانی»، مجله روش‌شناسی علوم انسانی (دانشگاه و حوزه)، دوره ۱۲، شماره ۴۸، ص ۱۳۴-۱۵۳.
- موحد ابطحی، محمدتقی (۱۳۸۷)، «کاربرد فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی در سیاست‌گذاری علمی کشور»، مجله روش‌شناسی علوم انسانی (دانشگاه و حوزه)، دوره ۱۴، شماره ۵۵، ص ۴-۸.

های، کالین (۱۳۸۵)، درآمدی انتقادی بر تحلیل سیاسی، ترجمه احمد گل محمدی، تهران: نشر نی.

هوشیار، مهران و فاطمه افتخاری راد (۱۳۹۱)، پژوهش، حقیقت دانش، تهران: نشر مشکوه دانش. ناجی، سعید (۱۳۸۵)، «نقدی بر آموزش روش تحقیق در نظام آموزشی کشور»، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، حوزه و دانشگاه، سال ۱۲، شماره ۴۷، ص ۱۳۶-۱۵۵.

جهان‌بین، اسماعیل (۱۳۸۰)، «درآمدی بر روش تحقیق در علوم سیاسی: بررسی مفهوم تحقیق»، مجله مریبان، سال اول، شماره ۲، ص ۶۳-۷۴.

عندلیب، علیرضا (۱۳۸۱)، روش تحقیق و تدوین رساله دکتری، جزوه درس روش تحقیق، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۲)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

شریفیان، فریدون (۱۳۸۷)، «چیستی، خاستگاه‌ها و مبانی نظری پژوهش ترکیبی»، پژوهش‌های تربیتی و روان‌شناختی، سال چهارم، شماره اول (شماره پیاپی ۹)، ص ۸۱-۱۰۸.